

Niektoré tajomstvá slovenčiny odhalené

[ŽIGO, Pavol: V slovenčine je to tak. Tajomstvá a pravdy o našom jazyku. Bratislava: UK Veda 2025. 120 s. ISBN 978-80-974941-1-7.]

Je vo všeobecnosti známe, že každý civilizovaný jazyk má okrem svojej pomerne hustej a prepracovanej siete pravidiel, výnimiek či sfér využívania aj svoje rôznorodé formy mystifikácie, tajomstiev alebo povier, ktoré sa neraz prenášajú z generácie na generáciu ako legendy, čím sa, mnoho ráz zautomatizovane, stávajú živou súčasťou spoločenského povedomia. Často sa tiež autoritatívne opakujú v učebniciach vo forme nemenných školských poučiek alebo dokonca prenikajú aj do bežných rozhovorov, čím časom nadobúdajú punc neotrasiteľnej pravdy, hoci v skutočnosti ide neraz len o polopravdy alebo romantizujúce predstavy. Viaceré z týchto poloprávd však nikdy neboli neutrálne – v rôznych historických obdobiach sa stávali aj prirodzeným nástrojom politických či národnoemancipačných zápasov, v ktorých rozdúchavali nacionálne tóny alebo mobilizovali kolektívne emócie. Neraz dochádzalo aj k ich priamemu zneužitiu, pretože sa jazykovými tajomstvami, mýtmi či legendami niektoré jazyky povyšovali na myslený piedestál na úkor iných, a to na znak výlučnosti alebo akéhosi dôkazu o národnej výnimočnosti nositeľov konkrétného jazyka. V takýchto prípadoch tak jazyk prestával byť len komunikačným či dorozumievacím prostriedkom a menil sa aj na nástroj, prostredníctvom ktorého sa formovali identity, posilňovali kolektívne predstavy či upevňovali mocenské štruktúry. Samozrejme, ani slovenčina v tomto ohľade nie je výnimkou. Veď aj v súčasnosti sú nám známe tézy, že v minulosti bol náš jazyk oveľa jednoduchší, pretože naši predkovia uplatňovali zásadu *píš, ako počuješ*; že zavedenie ypsilonu do nášho jazyka bolo čisto umelé a neopodstatnené; že slovenčina je najťažší, resp. najľubozvučnejší jazyk na svete; alebo že A. Bernolák a L. Štúr si za základ svojich spisovných jazykových podôb zobrali slovenské nárečia. Sú to síce pomerne atraktívne tvrdenia, ktoré sú však v skutočnosti neúplnými interpretáciami, na ktoré je nutné nazerať z viacerých pohľadov, a to nielen z čisto lingvistických, ale i tých nelingvistických. Rozhodne je preto nanajvýš prínosné, ak sa v edičnej praxi objavia i také publikácie, ktoré sa uvedenej tematike cielene venujú a dokážu ju s potrebnou mierou erudície nielen reflektovať, ale aj argumentačne vysvetliť a konfrontovať s reálnym stavom,

čím nepochybne zohrávajú aj významnú úlohu pri kultivovaní verejnej diskusie o jazyku. Jednou z takýchto publikácií je aj kniha Pavla Žiga s názvom *V slovenčine je to tak: Tajomstvá a pravdy o našom jazyku*, ktorá predstavuje podnetný pohľad na tieto rôznorodé tradované predstavy o slovenčine.

Publikácia, ktorá vyšla v roku 2025 vo vydavateľstve UK Veda a v ktorej autor na 120 stranách čitateľovi približuje široké spektrum problémov spojených so slovenčinou, má výrazne polytematický charakter. Autor sa v nej venuje najzásadnejším oblastiam slovenského pravopisu, analyzuje vybrané lexikálne zvláštnosti, skúma vybrané onomastické javy, resp. vznik, vývin a funkciu niektorých vlastných mien, a v neposlednom rade otvára aj otázky o jazyku zo sociolingvistickej perspektívy. Ponúka tak celistvý obraz o slovenčine v jej rôznorodých dimenziách, čo súvisí azda aj s hlavným zámerom publikácie, a to priblížiť jazyk nielen ako systém pravidiel, ale najmä ako historický, kultúrny a praktický fenomén, ktorý je prirodzene formovaný svojimi používateľmi, teda nositeľmi. Túto intenciu môže výstižne podčiarkovať aj autorovo tvrdenie v úvode publikácie, že jazyk netreba vnímať, vyučovať ho a ani ho používať ako konštrukt pravidiel, poučiek, výnimiek či zákazov, ale ako objekt, ktorý sa formoval spontánne a často i neuvedomovane v jazykovej praxi (s. 6). Je tak zrejmé, že stanoveným cieľom sa autor nesnaží priblížiť danú problematiku iba odbornej lingvistickej komunite, ale aj širšiemu okruhu verejnosti prejavujúcej záujem o materinský jazyk, ktorá však nemusí disponovať hlbšími znalosťami o jeho vývine či o lingvistickej terminológii. V nadväznosti na to teda pozitívne hodnotíme i zvolený autorský štýl písania, ktorý je popularizačný, zrozumiteľný a čitateľsky veľmi pútavý, no zároveň zachovávajúci si stále patričnú mieru odbornosti. Jednotlivé tézy sú autorom navyše ilustrované aj viacerými príkladmi, čím sa i zložitejšie javy podarilo priblížiť vcelku jasným spôsobom. K čitateľskej príťažlivosti nepochybne prispieva aj obsahová štruktúra knihy. Tvorí ju úvod a 15 samostatne pomenovaných kapitol, pričom každá z nich sa sústreďuje na konkrétny jazykový jav alebo problém zo spomenutých tematických okruhov. Tento princíp zostavenia kapitol je nutné hodnotiť pozitívne, pretože umožňuje čitateľovi pristupovať k textu nielen ako k celku, ale aj selektívne, podľa vlastného záujmu a bez nutnosti oboznamovania sa s predchádzajúcimi tvrdeniami. Zaujímavým obsahovým riešením je posledná, 15. kapitola, ktorá je namiesto záveru, no základné črty klasických záverov ne-

nesie. Ide skôr o záverečné posolstvo než o sumarizáciu a tematickú nadväznosť na ostatné kapitoly. V nasledujúcich častiach príspevku sa v krátkosti pristavíme pri jednotlivých kapitolách a zhodnotíme ich obsahovú stránku a autorov prístup.

V rámci prvej kapitoly nazvanej *Píš, ako počuješ! Pravda, či mýtus?* sa do tematického poľa dostáva už skôr načrtnutá téza, že v minulosti bolo používanie jazyka výrazne jednoduchšie vďaka zásade *píš, ako počuješ*. Oceňujeme, že autor hneď v úvode kapitoly (s. 9) upozorňuje, že táto predstava je viac mýtom než realitou, a postupne odhaľuje, v čom spočíva jej príznačné interpretačné zovšeobecnenie, aj vďaka ktorému je podnes tento výrok často citovaný v popularizačných diskurzoch o slovenčine a jej dejinách. Ako autor spomína, zásada sa spája nielen s bernolákovskou kodifikáciou, ale aj so štúrovským spisovným jazykom. Je pravdou, že obaja kodifikátori ju do istej miery uplatnili, no nemožno ju chápať ako absolútne pravidlo rozšírené v celom vtedajšom jazykovom systéme. Autor správne pripomína, že idea tejto zásady vychádzala predovšetkým z konkrétneho javu, a to z rovnakého fonetického znenia grafém *i, y*. Na rozdiel napr. od ruštiny, v ktorej sa aj v súčasnosti dôsledne realizuje rozdielna výslovnosť *i, y*, v slovenčine takáto odlišnosť absentuje. Preto bolo v minulosti praktické a logické obmedziť písomné rozlišovanie týchto dvoch grafém, čo sa v bernolákovčine aj štúrovčine naozaj stalo – existoval teda len jediný zápis *i, y* v podobe *joty*. V tomto ohľade teda môžeme tvrdiť, že spomenutá zásada mala v dejinách nášho jazyka reálne uplatnenie. Zásadným problémom, na ktorý autor v ďalších častiach kapitoly správne poukazuje, je, že neskoršie interpretácie umelo rozšírili platnosť tejto zásady na celý vtedajší jazykový systém oboch kodifikovaných jazykov, čo však nezodpovedalo skutočnosti, pretože už napr. v štúrovčine sa pri spodobovaní uplatňoval morfológický princíp pred fonetickým (spomenieme autorom uvádzané príklady ako *dubček* – nie *dupček*, *sladkí* – nie *slatki* a pod.; s. 10). Rovnako aj tvary niektorých predložiek ako *zpoza* namiesto dnešného *spoza* (s. 12) môžu svedčiť o tom, že jazyková prax oboch kodifikovaných jazykov nebola založená výlučne len na fonetickom kritériu sledujúcom toto pravidlo, ale že kombinovala viaceré pravidlá, resp. z pohľadu dnešnej jazykovej terminológie – princípy.

V druhej kapitole s názvom *Potrebuje ypsilon?* autor otvára jednu z neustále prítomných a zároveň i pomerne kontroverzných otázok sloven-

ského pravopisu – či slovenčina skutočne potrebuje ypsilon. Táto diskusia, oscilujúca na strete pragmatického a kultúrno-historického prístupu, ako sám poznamenáva, prirodzene rezonuje v spoločnosti už desaťročia a tradične rozdeľuje názorové spektrum na dva zásadné tábory: na zástancov jeho zachovania a tých, ktorí by ho radi zo systému slovenskej abecedy odstránili (s. 15 – 16). Oceňujeme však, že autor sa neprikláňa jednoznačne ani k jednému z týchto táborov, ale zachováva skôr neutrálny postoj. Je vhodné, že namiesto jasného presviedčania čitateľa poskytuje skôr prehľad oboch argumentačných línií a vysvetľuje ich v historickom a spoločenskom kontexte. V tomto prípade je zaujímavý najmä autorov historický exkurz do oblasti výskytu a zavedenia ypsilonu. Pripomína, že ypsilon sa nenachádzal v kodifikačných príručkách A. Bernoláka ani L. Štúra (s. 16), a zároveň poukazuje na fakt, že aj v súčasnosti sa niektoré južnoslovanské jazyky bez neho zaobídu.¹ Z toho by mohlo logicky vyplývať, že by sa aj slovenčina mohla technicky zaobiť bez ypsilonu, a prípadný argument, že bez neho by sa pomerne ťažko dalo orientovať napr. v oblasti homoným, autor považuje správne za nenáležitý, pretože jednotlivé významy slov sa totiž dajú pomerne jednoznačne a jednoducho odlíšiť na základe príslušného komunikačného kontextu (s. 17). Následne autor v kapitole detailne vysvetľuje, ako sa ypsilon dostal do slovenského pravopisu. Obligatórne spomína osobnosť Martina Hattala a jeho reformu pravopisu z roku 1852, no korektne dodáva, že zavedenie ypsilonu nebolo len jeho individuálnym počínom, ale že M. Hattala bol skôr len iniciátorom, ktorému ostatní členovia vtedajšieho národného hnutia delegovali úlohu spísať výsledné dohodnuté jazykové zmeny (s. 17 – 19). Je zaujímavosťou, že podľa autora dôvody na zavedenie ypsilonu mali presah aj do politicko-ideologickej roviny, čím sa rozsah tejto témy dostáva aj do vtedajšieho širšieho historicko-kultúrneho kontextu (tamže). Zároveň tiež upozorňuje, že debata o ypsilone sa neskončila jeho zavedením v druhej polovici 19. storočia, ale objavovala sa aj v ďalších obdobiach – najmä v 30. a 50. rokoch 20. storočia, keď zazneli viaceré reformné návrhy. V tomto kontexte je nutné spomenúť najmä osobnosť Ľudovíta Nováka, ktorý presadzoval nielen odstránenie ypsilonu, ale dokonca i grafém *ä*, *ó*, pretože sa u nich podľa neho stierala osobitá výslovnosť, čím používateľom

¹ Ide napr. o chorvátsky alebo slovinský jazyk (porov. napr. pravopis osadných názvov *Ribnica*, *Ilirska Bistrica*, *Slovenska Bistrica* v Slovinsku alebo *Sveti Petar*, *Plaški*, *Stari Grad* v Chorvátsku).

len nadbytočne komplikovali jazyk (s. 20). Záver tejto kapitoly naostatok ponúka triezvu reflexiu súčasného stavu zo strany autora. Konštatuje, že posledný reálny moment na uskutočnenie takej radikálnej reformy, akou by bolo odstránenie ypsilonu zo slovenskej abecednej sústavy, bol prelom rokov 1992/1993, teda čas, v ktorom sa pripravoval vznik samostatnej Českej a Slovenskej republiky. Dnes by teda takýto zásah nebol prakticky možný, a to predovšetkým z dôvodu enormných logistických, administratívnych a ekonomických nákladov.

V tretej kapitole s názvom *Ak ypsilon, tak aj vybrané slová. Odkiaľ sa vzali, prečo ich máme a trápime (sa) nimi* autor istým spôsobom nadväzuje na predchádzajúce výklady o ypsilone, pričom sa však sústreďí na oblasť vybraných slov, ktorá aj v súčasnosti, v rámci výchovno-vzdelávacieho procesu, vyvoláva istú dávku otázok, pochybností či odporu. Hneď v úvode správne diagnostikuje tento aktuálny problém, že vybrané slová sú stále jednou z najťažších oblastí vyučovania slovenského pravopisu, pretože ich osvojovanie je neraz redukované iba na rutinné pamätanie si daných zoznamov, no už bez hlbšieho pochopenia toho, prečo vlastne vybrané slová v jazyku existujú. V súvislosti s touto problematikou je dôležité povšimnúť si pomerne zaujímavý spoločenský fenomén, ktorým sú časté pripomienky rodičov alebo laikov na tieto zoznamy. Tým, že sa tieto zoznamy neustálym spôsobom na hodinách slovenského jazyka obmieňajú alebo dopĺňajú, sa v širšej laickej verejnosti dodnes vyskytujú akési podozrenia, že si v skutočnosti vybrané slová učitelia vymýšľajú sami. To však, samozrejme, nie je pravda a výskyt vybraných slov v slovenčine nie je výsledkom ľubovôle pedagógov, ale dôsledkom istých historických nuáns a prirodzeného jazykového vývinu slovenčiny. Práve na tieto historické súvislosti autor v jadre kapitoly citlivo poukazuje. Vysvetľuje, že celá problematika vybraných slov stojí na našich obojakých spoluhláskach, po ktorých sa môže písať *i* aj *y*. Táto zdanlivá „nepravidelnosť“ obojakých spoluhlások však nie je náhodná. Jej korene siahajú istým spôsobom až do obdobia praslovanskej jazykovej jednoty, v ktorej existovali okrem mäkkostných párov $d - d'$, $t - t'$, $n - \tilde{n}$, $l - l'$ aj iné, napr. $b - b'$, $p - p'$, $s - s'$ a pod. (s. 23). Po rozpade tejto jazykovej jednoty a začiatku formovania samostatných slovanských jazykov sa však niektoré tieto prvky zo spoločného praslovanského základu vytratil, pričom v slovenčine zostali zachované už len spomenuté $d - d'$, $t - t'$,

n – ň, l – ľ. Autor však správne pripomína, že isté stopy týchto zaniknutých foriem možno dodnes pozorovať v niektorých slovenských nárečiach, predovšetkým vo východoslovenských (napr. je typická opozícia *s – s', z – z'*; s. 24). Tento historicko-dialektologický pohľad tak predstavuje neoceniteľnú pridanú hodnotu kapitoly, pretože umožňuje pomerne jednoducho pochopiť súčasný pravopis ako výsledok siahodlhého vývinu. V ďalšej časti kapitoly sa autor venuje aj pravopisu prevzatých slov, kde sa voľba *i/y* často riadi etymológiou daného slova. V jej závere sa zasa krátko pristavuje aj pri špecifickom prípade spoluhlásky *f*, ktorá v pôvodnom fonologickom systéme absentovala a do nášho jazyka sa dostala až prostredníctvom kontaktov s inými jazykmi. Aj v tomto prípade platí, že sa po spoluhláske *f* píše niekedy *i*, niekedy *y*, čo je rovnako podmienené etymologickým princípom súčasného slovenského pravopisu.

Vo štvrtej kapitole *Ako to bolo s Bernolákovou a so Štúrovou kodifikáciou. Nárečie, či kultúrny jazyk?* autor dôsledne vyvracia zaužívaný mýtus, že A. Bernolák a L. Štúr si pri kodifikácii spisovného jazyka vybrali nárečia istej oblasti. Takéto tvrdenie, hoci dodnes zaužívané napr. v školskej praxi či v zjednodušených výkladoch, je podľa P. Žiga nesprávne, a to najmä preto, že v období konca 18. a polovice 19. storočia, teda v časoch oboch kodifikácií, totiž ešte nemožno hovoriť o nárečiach v dnešnom významovom alebo terminologickom ukotvení. Svoje argumenty, podložené dlhoročnými poznatkami z oblasti historickej lingvistiky a dialektológie, autor rozvíja v dvoch zásadných rovinách: vysvetľuje, prečo nárečie nemôže byť nikdy spisovným jazykom, a zároveň sa zamýšľa, prečo tvrdenia o „nárečovom podklade“ vôbec pretrvávajú. Podľa neho spisovný jazyk nikdy nemôže vyrásť priamo z nárečia, keďže tie sa tradične využívali len v súkromnej komunikácii a nemali nadnárečovú povahu, ktorá je nevyhnutná pre verejný styk či diferencovanie žánrov a štýlov v spisovnom jazyku (s. 28 – 29). Vždy teda ide skôr o jazykový základ konkrétnej oblasti – taký, ktorý je zrozumiteľný a prijateľný pre všetkých obyvateľov na danom území, pretože v rámci jednej nárečovej oblasti môže existovať, pochopiteľne, aj viacero iných mikrodialektov (tamže). Práve preto ani A. Bernolák, ani L. Štúr nevyšli priamo z nárečia, ale skôr z akéhosi predspisovného útvaru. Pri bernolákovčine to tak bol jazyk z okolia trnavských vzdelancov, pri štúrovčine zasa jazyk z oblasti Liptova. Aj z tohto dôvodu sa v literatúre v otázke predspisov-

ného obdobia dejín nášho jazyka často rozlišuje kultúrna západoslovenčina, kultúrna stredoslovenčina a kultúrna východoslovenčina (s. 30; porov. napr. aj Krajčovič – Žigo, 2011). P. Žigo preto konštatuje, že používanie pojmu *nárečie* v súvislosti s kodifikačnými tendenciami A. Bernoláka a Ľ. Štúra je tak výrazne nepresné a že ho možno označiť až za jazykový hoax – teda zjednodušenie, ktoré sa udomácnilo, no v skutočnosti nezodpovedá reálnemu vývinu spisovnej slovenčiny.

Podstatou piatej kapitoly s názvom *Slová prst a krst sa nelíšia len spo-luhláskou na začiatku. Čo-to aj o ich skloňovaní* je podrobnejšia analýza problematiky variantných prípon *-u*, *-a* pri skloňovaní neživotných maskulín v genitíve. Autor hneď v úvode poukazuje na to, že kým prípona *-a* je v jazykovej praxi dominantná a nezvykneme s ňou mať problémy, prípona *-u* ako variantná, sekundárna, už spôsobuje isté ťažkosti, najmä v kontexte abstraktných, látkových alebo hromadných podstatných mien, ako aj pri tzv. deverbatívach (s. 33). Autor ďalej zdôrazňuje, že výskyt prípony *-u* nie je náhodný, ale je opäť výsledkom historického vývinu slovenčiny (s. 34). Zánik alebo splynutie niektorých skloňovacích vzorov či existencia čiastkového genitívu v minulosti viedla k tomu, že sa dnes v slovenčine stretávame práve s viacerými dvojtvarmi (uvádzame niektoré autorom uvedené príklady: *banánu* – *banána*, *županu* – *župana*, *tulipánu* – *tulipána* a pod.; s. 39). Kapitulu uzatvárajú praktické odporúčania na orientáciu pri príponách *-u*, *-a*. Autor navrhuje, ako by sa niekedy až bezmocnosť pri určení správnej koncovky mohla v jazykovej praxi vyriešiť: napr. náhradou zaužívaného vzoru *dub* vzorom *med*; s. 40 – 41). Zároveň však realisticky priznáva, že takáto zmena je málo pravdepodobná, pretože jazyková prax je už zvyknutá na tradičný vzor *dub*.

V šiestej kapitole *Ak je dobrý – zlý, kde sa vzali tvary lepší – horší?* P. Žigo analyzuje supletivizmus, teda jav, pri ktorom sa jednotlivé stupne toho istého prídavného mena tvoria pravidelnou morfológickou cestou, ale kombináciou rôznych koreňov. Ťažiskom výkladu sú práve nepravidelné stupňovania prídavných mien, ktoré nemožno chápať ako náhodné, ale sú opäť výsledkom logického historického vývinu nášho jazyka. Autor ich pôvod správne vysvetľuje cez proces významového splývania synonymických tvarov. V minulosti totiž v jazyku vedľa seba existovalo viacero prídavných mien s podobným významom. Postupom času sa však niektoré z nich ustá-

lili ako základný tvar, kým iné sa len „presunuli“ do komparatívu alebo do superlatívu (s. 42). Cenným prínosom kapitoly je jej lexikálny exkurz, na ktorom proces splývania významových synonym ilustuje. Spomenieme napr. lexému *lepý* vo význame *krásny*, ktorá sa však v dnešnej slovenčine už nezachovala ako samostatná lexéma, no jej koreň prežíva nielen ako druhý stupeň pri stupňovaní adjektíva *dobrý* (→ *lep-ší*), ale i v zložení typu *veľ-kolepý* (s. 42 – 43).

Siedma kapitola *Nie je Praha ako Praha. Čo je skryté v miestnych názvoch?* predstavuje obsahovo i rozsahovo najširšiu časť publikácie a tematicky posúva výklad z roviny pravopisu a spisovného jazyka do oblasti onomastiky a vlastných mien, konkrétnejšie do sféry miestnych názvov. Prirodzene, autor sa v nej neobmedzuje iba na ich jazykový opis, ale sleduje aj ich etymologické a motivačné súvislosti s dôrazom, že miestne názvy sú stále dôležitým prameňom nielen pre lingvistiku, ale i pre poznávanie dejín osídlenia, kultúrnych väzieb či prírodných reálií. V úvode kapitoly upozorňuje na trhové dni (*pondelok, streda, štvrtok, sobota*), ktoré sa stali základom pre vznik mnohých názvov miest a obcí (napr. *Dolná Streda, Dunajská Streda, Plavecký Štvrtok* či maď. názov pre Trnavu *Nagyszombat*, slk. **Veľká Sobota* a pod.),² čím demonštruje jasné prepojenie jazykového a spoločensko-hospodárskeho vývinu vybraných lokalít. Hneď nato sa obracia k signifikantnému príkladu názvu *Praha* – nielen ako hlavného mesta Českej republiky, ale aj malej novohradskej obce pri Lučenci. V nadväznosti na práce R. Krajčoviča či autorskej dvojice I. Lutterer – R. Šrámek ukazuje, že hoci dnes tieto názvy znejú rovnako, ich vývinové pozadie je značne odlišné (s. 47 – 49). Oceňujeme, že pri výklade názvu slovenskej Prahy autor využíva i poznatky syntetickej metódy (viac o nej Krajčovič, 2011, s. 85 – 88), keď pri snahe podporiť svoj motivačný výklad analyzuje aj názvy okolitých obcí motivované rovnakým činiteľom – pôdou a prírodnými danosťami (s. 49). Mimoriadne podnetná je tiež časť kapitoly, v ktorej sa postupne venuje názvom *Smilno, Dobroč* a *Kokava*. Na príklade názvu *Smilno* vhodne zdôrazňuje potrebu odlišovať medzi ľudovou a vedeckou (pravou) etymológiou: kým v ľudovej predstave sa názov spája so slovesom *smilniť* („oddávať sa smilstvu“), v skutočnosti vychádza názov z podoby

² Viac o tejto problematike pozri napr. Krajčovič, 2005; Krško, 2011.

smilo/smielo vo význame „dar, veno“, teda pôvodne nešlo o miesto, na ktorom by sa vykonávali nemravné činnosti, ale o miesto, ktoré bolo niekomu darované (s. 52). Zaujímavý je tu aj autorov fonologický rozbor, v ktorom vysvetľuje, ako sa pôvodné *-ie-* zmenilo na *-i-* pod vplyvom východoslovenských nárečí (s. 54). Pri názve *Dobroč* zasa ukazuje, že samotný pôvod názvu nemožno hľadať v predstave „niečoho dobrého, prívetivého“, ale skôr v starom koreni **dobr-/*debr-* vo význame „dolina, priehlbina“ (s. 56), pričom uvádza i paralely s inými názvami, napr. maďarského mesta *Debrecín* či slovenského vrchu *Dobroč*.³ Pri analýze názvu *Kokava* je zasa zaujímavý najmä metodologický a extralingvistický rámec. Autor v tejto časti najprv pripomína – veľmi jednoducho povedané – základnú onomastickú poučku, že ak sa názov končí na sufix *-ava*, je spravidla slovanského pôvodu a má isté spojitosti s významom „voda“. V tomto prípade je však rozhodujúca interpretácia koreňa *kok-*, ktorý znamená „hrboľ, vyvýšenina, kamenitý terén“. Názov teda pôvodne označoval nejaký „hrboľatý, neúrodný priestor“ a nie vodný priestor. Samotný záver kapitoly je venovaný hydronymám *Rimava* a *Rimavica* (s. 64 – 65; porov. aj Varsík, 1990, s. 95 – 97). P. Žigo obe spája so slovanským základom *rim-* vo význame „hluk, hukot“, čo výborne ilustruje aj porovnaním s inými „zvuknými“ vodnými názvami ako *Revúca* či *Orava*. Naostatok síce pripúšťa aj alternatívny neslovanský pôvod z latinského *rimor* vo význame „rozrývať, prehľadávať“, no sám sa napokon prikláňa ku slovanskému výkladu, ktorý azda prirodzenejšie zapadá do kontextu domácej hydronymie. Celkovo tak kapitola prináša mimoriadne cenný pohľad na to, ako sa v miestnych názvoch alebo v hydronymách spája jazyková motivácia s historickými, topografickými či kultúrnymi súvislosťami. Jej prínos spočíva najmä v odhalení toho, že pri výklade proprií je potrebné pracovať nielen s jazykovými, ale aj s extralingvistickými kritériami.

V ôsmej kapitole *Od hrivny k hrive. Alebo naopak?* sa P. Žigo sústredil na podstatné meno *hrivna*, ktorého významy i vývin ukazuje ako dokonalý príklad dynamiky lexiky v čase. Najprv však sumarizuje jeho rôznorodé podoby – od historického označenia platidla až po známy význam ukrajinskej meny (s. 67). Následne však krok za krokom vysvetľuje pôvod a staršie významy tohto slova, ktoré v minulosti v slovanských jazykoch označovalo predovšet-

³ O výskyte apelatíva *deber, debra* a jeho variantoch v slovenskej toponymii pozri napr. Majtán, 1996, s. 34 – 35.

kým náhrdelník, resp. ozdobu na krku (s. 68). A práve tu sa ukazuje jasné spojenie so slovom *hriva* – oblasťou na krku, ktorá bola miestom, kde sa ozdoba pôvodne nosila. Zaujímavé však je, že práve tento pôvodný význam korelujúci s ozdobou sa postupne pretavil do označenia platidla, keďže náhrdelník mal tiež istú hodnotu a mohol tak slúžiť ako istá forma bohatstva či ekvivalentu peňazí. V dôsledku toho sa tak pôvodný význam stratil a v moderných jazykoch pretrváva už len význam spätý s ekonomickými reáliami (s. 73). Pomerne cenný je i záverečný presah kapitoly, kde autor uvádza niekoľko ďalších slov, ktoré kedysi niesli odlišný význam než dnes. Tým len podčiarkuje, že vývin lexikálneho významu nemusí byť vždy lineárny, ale často vedie buď k čiastočnej, alebo úplnej zmene významovej základne. Táto konštatácia tak robí z kapitoly podnetný príspevok k problematike sémantických posunov v slovenčine aj v širšom slovanskom kontexte.⁴

V deviatej kapitole *Čo je „naše“: škatuľa, či krabica?* sa autor púšťa do veľmi prístupnej a zároveň aj podnetnej analýzy dvoch bežných slov, pričom na ich príklade ukazuje nielen mechanizmy kodifikácie, ale i istý paradox jazykového vývinu. Ako pripomína, do spisovnej slovenčiny sa síce kodifikovalo slovo *škatuľa*, no v skutočnosti ide len o prevzatý výraz, ktorého etymón siaha až do latinčiny (s. 77; porov. aj Králik, 2015, s. 581). Oproti tomu pôvodne slovanský domácky výraz *krabica* kodifikovaný nebol (s. 76 – 77). Tento fakt teda možno považovať za dobrý dôkaz toho, že kodifikačné tendencie sa nie vždy riadia striktne jazykovými dôvodmi, ale že do hry vstupujú aj širšie okolnosti. Silným miestom kapitoly je práve aj autorova reflexia niektorých kodifikačných kritérií, ktoré v dejinách nášho jazyka nie vždy jednotne platili. Ako spomína, do kodifikačného procesu často zasahovali tak mocenské alebo politické faktory, ako aj isté jazykové rivality (s. 78). Preto nie je náhodné, že kapitola, prirodzene, vo svojej ďalšej časti otvára aj otázku česko-slovenských jazykových vzťahov, najmä tých v 20. storočí. P. Žigo v tejto časti odkazuje napr. na prvé vydanie Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1931, ktoré boli vytvorené pod silnou ideou čechoslovakizmu, ako aj na ich aktualizácie z roku 1939, 1940 a 1953, ktoré majú skôr doplňujúci charakter, ale vhodne ilustrujú, ako sa medzijazykové kontakty a prestíž niektorých lexikálnych foriem premietali aj do oficiálnej

⁴ O sémantických posunoch niektorých lexém napr. z oblasti náboženskej lexiky pozri najnovšie Rausová, 2025.

kodifikácie (s. 78 – 79). Za veľmi hodnotné v kapitole tiež považujeme to, že autor svoj výklad obohacuje i na prvý pohľad nenápadnými úvahami, ktorými skryto nabáda čitateľa zamyslieť sa nad otázkami jazykovej praxe a jazykovej kultúry (s. 81 – 82).

V desiatej kapitole s názvom *Čo majú spoločné slová rok, výrok, úrok, nárok, prorok, otrok?* P. Žigo veľmi zaujímavo odkazuje na problematiku spomenutú už v ôsmej kapitole, kde sa v jej závere spomínali v kontexte sémantického posunu substantíva *hrivna*, resp. zastretia jej pôvodného významu, aj ďalšie lexémy, pri ktorých možno pozorovať tento jazykový jav. Jednou z nich bola aj lexéma *rok*. Práve jej pôvodný, dnes už zaniknutý motivujúci význam „rieť, hovoriť“, sa stáva kľúčovým „menovateľom“ celej tejto kapitoly, pretože je zrejmé, že sa skryto vyskytuje vo všetkých slovách, ktoré sa nachádzajú v jej názve. Cez optiku výskytu koreňa *-rok-* tak autor veľmi zaujímavo rozvíja myšlienku, že hoci dnes vnímame slová *nárok*, *výrok* alebo *úrok* ako významovo odlišné, ich jadro a pôvodná sémantika spočívajú práve v tomto rovnakom koreňovom základe, ktorý je spojený s rečovým aktom, resp. rečovou výpoveďou. Evidentné to je i na lexéme *otrok*, na ktorej v tomto ohľade porovnáva slovenské a slovinské jazykové prostredie: kým v slovenčine slovo *otrok* poznáme vo význame „rab, sluha, bezprávny človek“, v slovinčine znamená zasa „dieťa“. Aj keď ide na prvý pohľad o samostatné, ba dokonca nezlučiteľné významy, majú predsa len spoločné východisko. Obe podoby vychádzajú z predstavy „odrieknutia“ zo spoločenského života – otrok v minulosti pre absenciu práv a dieťa v období, keď ešte nevedelo rozprávať, a tak bolo vylúčené z verejného života, pretože na ňom nemalo ako participovať (s. 85). Kapitola, v ktorej sa autor v závere venuje aj samotnému slovesu *rieť*, jeho derivátom, slovotvorným postupom slovenčiny a ich systematickému fungovaniu a aj apelatívu *rok* v dnešnom novom význame „365 dní“, tak na jednom koreňovom základe precízne demonštruje, ako sa lexikálne významy nielen v slovenčine, ale aj v ostatných slovanských jazykoch postupne rozvetvovali a menili, no zároveň zostávali navzájom prepojitelné cez pôvodnejšiu sémantiku.

V jedenástej kapitole *Slovenčina – rodový, či bezrodový jazyk?* P. Žigo otvára aktuálnu a spoločensky rezonujúcu tému inklúzie v jazyku.⁵ Na

⁵ Viac o problematike pozri napr. Orgoňová – Bohunická – Kazharnovich, 2023.

úvod konštatuje, že slovenčina sa ako slovanský jazyk historicky vyvinula ako jazyk so systémom troch gramatických rodov – mužského, ženského a stredného, pričom posledný z nich je nutné chápať najmä ako konvenčný a umelý konštrukt. Pripomína tiež, že podobný systém má väčšina indoeurópskych jazykov, no existujú aj jazyky, ktoré kategóriu gramatického rodu vôbec nemajú, čo, prirodzene, poskytuje priestor na širšie komparačné výskumy. Osobitne cenné je to, že sa autor v ďalších častiach kapitoly dotýka aj témy prechýľovania ženských priezvisk (s. 92 – 93).⁶ Neprikláňa sa však k žiadnej z diskutujúcich strán, ale vecne opisuje súčasný stav z jazykového aj kultúrno-legislatívneho rámca. Takýto prístup možno vnímať ako prínosný, pretože namiesto direktívneho postoja vedie čitateľa skôr k zamysleniu a k hľadaniu argumentov založených na faktoch. V závere kapitoly (s. 94) autor konštatuje, že otázka rodu v slovenčine nie je len predmetom odborných debát, ale niekedy aj istých ideologických (politických) zneužití. Poukazuje pritom na existenciu generického maskulína, ktoré bolo a je v jazyku stále prítomné, no niektorí ho vnímajú tak, že „zatieňuje“ ženský element a udržiava tak nerovnosť – akoby ženy neboli v jazyku plnohodnotne prítomné.⁷ Tak či onak, kapitola je profilovaná ako vecný a vyvážený príspevok k diskusii o rodovej inklúzii v jazyku, ktorý nepodsúva čitateľovi jednoznačné riešenie, ale skôr poukazuje na šírku tohto problému a na fakt, že jazykové inovácie by mali mať svoje prirodzené miesto v tradícii a v praxi a nemali by byť len umelými a prvoplánovými pokusmi.

V dvanástej kapitole s čitateľsky provokatívnym názvom *Je slovenčina ťažký jazyk?* P. Žigo otvára jednu z najčastejšie opakovaných predstáv, že slovenčina patrí k najťažším jazykom sveta. Tento rozšírený mýtus (porov. aj Kačala, 1994) autor však hneď v úvode kapitoly relativizuje, pretože odpoveď naň podľa neho závisí najmä od perspektívy toho, kto ju podáva. Konštatuje, že vnímanie obťažnosti jazyka sa výrazne diferencuje, pretože inak ju vníma rodený používateľ, inak žiak/študent v školskom prostredí a inak cudzinec, ktorý sa ho učí ako cudzí jazyk (s. 95). Za podnetné v ka-

⁶ K téme prechýľovania ženských priezvisk pozri Molnár Satinská – Valentová, 2016.

⁷ Preto sa objavujú viaceré návrhy nahrádzať generické maskulínium buď zdvojenými formami (napr. *študenti* a *študentky*; *pán* a *pani* a pod.), alebo neutrálnymi pomenovaniami (napr. *kolegovstvo*, *študentsstvo*, *doktorandstvo* a i.). Kritici tohto prístupu však tvrdia, že jazyk sa takto násilne pretvára a že generické maskulínium je historicky stabilný a dobre zrozumiteľný prostriedok.

pítole možno označiť aj to, že autor nevstupuje do tejto témy jednostranne, ale kombinuje viaceré pohľady, a to lingvistický, didaktický aj sociálny. Upozorňuje napr. aj na tzv. bezznalostnú gramatickú predispozíciu (viac o nej pozri napr. Dolník, 2017), teda prirodzenú schopnosť človeka osvojovať si jazyk bez vedomého rozboru jeho štruktúr. Zároveň zdôrazňuje, že otázka náročnosti osvojovania si slovenčiny je podmienená viacerými faktormi: spôsobom jeho vyučovania v školách, jazykovým prostredím, v ktorom sa používateľ pohybuje, mierou jazykového talentu, štruktúrou materinského jazyka cudzojazyčného študenta a pod. (s. 96). Zaujímavým momentom sú konkrétne príklady javov, ktoré robia cudzincom pri osvojovaní si slovenčiny najväčšie ťažkosti – spomenieme napr. systém pádov, zložitú flexiu alebo pravidlá slovosledu (s. 97 – 99). Autor ich spracúva zrozumiteľne a s ohľadom na praktickú skúsenosť, čím približuje teóriu reálnym problémom pri učení jazyka. V jej závere dokonca zdôrazňuje, že pri osvojovaní slovenčiny je účinnejší komunikatívny prístup než mechanické memorovanie pravidiel. V kapitole tak ukazuje, že otázka náročnosti jazyka je predovšetkým dynamický fenomén, ktorý závisí najmä od individuálneho kontextu. Práve týmto otvoreným, neskresleným a vecným prístupom autor zbavuje problematiku zbytočnej senzácie a vracia ju do roviny odbornej diskusie.

V trinástej kapitole *Slovenčina ohrozená, či neohrozená?* sa P. Žigo venuje otázke vitality slovenčiny a obavám z jej možného ohrozenia.⁸ Reaguje tiež na časté tvrdenia o zániku jazyka pod vplyvom anglicizmov, ktoré dnes prenikajú do rozličných sfér komunikácie. Autor však ukazuje, že prenikanie cudzích prvkov do nášho jazykového systému nie je novým javom, ale ide o prirodzený dôsledok globalizácie a jazykových kontaktov, pričom rozhodujúcu úlohu majú podľa neho samotní používatelia. Cenným prínosom kapitoly je predovšetkým jej historická perspektíva: P. Žigo pripomína, že slovenčina bola aj v minulosti v intenzívnom kontakte s cudzími jazykmi (napr. s češtinou, maďarčinou, latinčinou alebo nemčinou), a predsa vždy

⁸ Aj pod týmto vplyvom možno v otázke jazyka, preberania cudzích výrazov a v ich nožnej kodifikácii sledovať dva proti sebe navzájom vyhranené tábory: tzv. normativistický (rigorózný) prúd, zameraný na ochranu slovenčiny, a tolerantný (sociolingvistický, liberálnejší, uvoľnenejší), ktorý zdôrazňuje orientáciu na jazykovú prax a zároveň vychádza z presvedčenia, že jazyk sa dokáže prirodzene postarať sám o seba, a preto si nevyžaduje mimoriadne prísne zásahy či regulácie.

obstála. Navyše si z týchto jazykov osvojila aj nové lexémy, ktoré sú dodnes súčasťou nášho lexikálneho fondu. To ilustruje na množstve príkladov nielen z apelatív, ale aj z oblasti proprií, čím jasne ukazuje, ako hlboko a zároveň rôznorodo sa procesy medzijazykových kontaktov dostali do nášho jazyka (s. 105 – 109). P. Žigo navyše pripomína, že slovenčina v minulosti nielen prijímala, ale aj odovzdávala niektoré výrazy iným jazykom – za zmienku stojí napr. slovanský/slovenský substrát v maďarčine. Dôležitým momentom je aj konštatovanie, že jazyk nikdy neexistuje v izolácii (s výnimkou niektorých domorodých jazykov), a preto je vzájomné ovplyvňovanie nevyhnutné. Záver kapitoly možno klasifikovať ako varovanie a skryté posolstvo zároveň, pretože autor v ňom zdôrazňuje, že skutočným rizikom pre jazyk nie je vonkajší tlak, ale nevhodné (nekultúrne) jazykové správanie jeho používateľov. Čitateľ je tak vedený k uvedomeniu si vlastnej zodpovednosti za jazyk, ktorý používa.

V štrnástej kapitole *Quo vadis, lingua nostra? Kam speješ, jazyk náš?* sa autor obracia k úvahám o budúcnosti slovenčiny a jej postavení v dnešnej spoločnosti. Pomerne kriticky sa zamýšľa nad tým, či je príprava učiteľov slovenčiny nastavená dostatočne kvalitne, aby dokázala adekvátne reagovať aj na viaceré dynamické jazykové zmeny a podporiť jazykové kompetencie mladšej generácie. V tejto súvislosti upozorňuje aj na znepokojivé tendencie, ktoré sa prejavujú v oslabenej schopnosti žiakov kultivovane sa vyjadrovať rečou aj písmom. Ani táto kapitola tak neostáva len pri deskriptívnom pohľade, ale má aj apelový rozmer: aj tu zdôrazňuje, že budúcnosť slovenčiny závisí nielen od prirodzeného jazykového vývinu či kontaktu s inými jazykmi, ale predovšetkým od jej používateľov a od toho, ako bude vyzerat' vzdelávanie v materinskom jazyku.

Možno povedať, že na tento apel prirodzene nadväzuje i záverečná, pätnásta kapitola *Namiesto záveru*, v ktorej P. Žigo formuluje pomerne jednoznačný odkaz, že konečná podoba jazyka a jeho ďalšie smerovanie závisia výlučne od samotných používateľov. Tým uzatvára celú knihu v duchu zodpovednosti a aktívneho vzťahu k materinskému – slovenskému jazyku.

Publikácia Pavla Žiga tak predstavuje odborne fundované, no zároveň čitateľsky prístupné popularizačné dielo, ktoré reflektuje na problematiku slovenského jazyka z viacerých uhlov pohľadu. Autor sa tu neobmedzuje iba na jednu jazykovú oblasť, ale ponúka široký záber tém – od etymológie a dejín

jazyka cez gramatiku, lexiku a onomastiku až po aktuálne sociolingvistické diskusie. Každá kapitola je spracovaná vecne a racionálne, pričom si zachováva zrozumiteľnosť aj pre nezainteresovaného čitateľa, čím sa jasne napĺňa spomenutý popularizačný zámer. P. Žigo pri písaní efektívne zúročil svoje dlhoročné poznatky z dialektológie, dejín jazyka a onomastiky, ktoré nepo-
núka iba vo forme vysvetľujúceho komentára, ale systematicky ich zapája do argumentácie a demonštrácie fungovania slovenčiny. Výsledkom je tak text, ktorý má nielen hlboko informatívny rozmer, ale aj apelový charakter. Neobmedzuje sa len na sprostredkovanie faktov, ale tiež podnecuje čitateľa k zamýšľaniu sa nad jazykovou praxou a jej širšími kultúrno-spoločenskými súvislosťami. Kniha *Niektoré tajomstvá slovenčiny odhalené* tak pôsobí ako dobre premyslený „most“ medzi odborným poznaním jazyka a jeho každodennou jazykovou skúsenosťou, vďaka čomu si môže nájsť cestu k širokému spektru čitateľov.

Patrik Jakubek
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

SKRATKY A ZNAČKY

- * rekonštruovaná podoba
- slk. slovenský/slovensky/po slovensky
- maď. maďarský/maďarsky/po maďarsky

LITERATÚRA

- DOLNÍK, Juraj: Jazyk v sociálnej kultúre. Bratislava: Veda 2017. 248 s.
- KAČALA, Ján: Slovenčina – vec politická. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 1994. 187 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest. Bratislava: Literárne informačné centrum 2005. 230 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Prínos syntetickej metódy vo výskume historickej toponymie. In: Jazykovedné štúdie XXIX. Život medzi apelatívami a propriami. Ed. M. Majtán. Bratislava: Veda 2011, s. 85 – 88.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2011. 249 s.
- KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s.
- KRŠKO, Jaromír: Názvy dní týždňa v slovenskej toponymii. In: In honorem et memoriam viri doctissimi. Zborník k nedožitým deväťdesiatinám prof. Vincenta Sedláka. Ed. M. Marek. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave 2021, s. 217 – 232.
- MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: Veda 1996. 192 s.

MOLNÁR SATINSKÁ, Lucia – VALENTOVÁ, Iveta (eds.): Jazykovedné štúdie XXXIII. Prechýľovanie: áno – nie? Bratislava: Veda 2016. 160 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga – Bohunická, Alena – KAZHARNOVICH, Maryna: Sociálna inklúzia a používanie jazyka [Social inclusion and language use]. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2023. 207 s.

RAUSOVÁ, Katarína: Etymologická analýza vybranej lexikálno-sémantickej skupiny v slovenčine (lexika z náboženskej oblasti a jej sémantický vývin). [Dizertačná práca]. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave – Filozofická fakulta, Katedra slovenského jazyka a teórie komunikácie 2025. 200 s.

VARSÍK, Branislav: Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí. Bratislava: Veda 1990. 184 s.